

ANTON KOS
DE
HOOIBERG
VAN
MUSSERT

Een familie verdeeld
door verraad en verzet

Boeren en vissers

‘Ik acht den tijd gekomen om de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee te ondernemen. Verbetering van den waterstaatkundigen toestand der omliggende provinciën, uitbreiding van grondgebied en blijvende vermeerdering van arbeidsgelegenheid zullen daarvan het gevolg zijn. Een wetsontwerp tot uitvoering van die afsluiting en gedeeltelijke droogmaking zal u worden aangeboden.’

– Koningin Wilhelmina, troonrede van 16 september 1913

De verhalen over Huizen gaan vaak over de visserij, maar het was eeuwenlang een dorp van boeren, de visserij nam pas aan het begin van de negentiende eeuw een hoge vlucht. De vissersschepen, botters of schuiten genoemd, hadden toen Franse namen, want in de Bataafse Republiek en het even Koninkrijk Holland moest veel op zijn Frans. Mijn oudgrootvader Aalt Kos voer op *la Confiance*, het vertrouwen, en zijn broers op *La Dame Jaantje*, juffrouw Jaantje, en *Le Plaisier*, het genoegen. De botters hadden een laag en breed achterschip, zo konden de vissers de netten gemakkelijker binnenhalen, en lagen aan een open rede voor anker, een brede, ondiepe zandbank op zo’n vijfhonderd meter uit de kust. In de herfst en winter sloegen de schepen soms los of vrozen kapot. Het lossen was gevaarlijk voor mens en dier, want de lossers liepen over een keienpad met paard-en-wagens en viskarren naar de botters. Vooral vissers van middelbare leeftijd hadden moeite met deze dagelijkse zware werkzaamheden, bovenop het intensieve gaand-wantvissen zelf; tussen twee botters was een sleepnet gespannen, vanwege de effectiviteit moordkuil genoemd, net als de trawler-netten van nu trokken die netten alles van de bodem.

Er was dringend behoefte aan een haven met alles erop en eraan, zoals een scheepswerf, zeilmakerijen, taanderijen en een visafslag, maar het zou nog tot 1853 duren voordat het havenplan de zegen kreeg van het provinciebestuur, omdat ‘het strand te Huizen de geschikte gelegenheid is om een haven te maken die in het algemeen belang der scheepvaart op de Zuiderzee zou zijn’. De haven was inderdaad een toevluchtsoord bij stormweer en hoge vloed en was ‘onder alle omstandigheden een veilige lig-, los- en laadplaats’ voor de Huizer schuiten. Op zaterdag 7 oktober 1854, om twaalf uur ‘s middags, vond de opening plaats. Vijftewintig jaar later had Huizen met meer dan 180 bidders een van de grootste vloten van de Zuiderzee.¹

Een haven heeft een havenmeester nodig, een functionaris waarnaar alle ‘schippers en hunne onderhorigen, welke met hunne schepen de Haven te Huizen inkomen, daaruit vertrekken of daarin vertoeven’ verplicht waren te luisteren en zijn bevelen dienden op te volgen. Mijn oudvader Jakob Kos wist die lucratieve functie in 1879 te bemachtigen. Hij registreerde de schuiten, inde de havengelden en inspecteerde regelmatig de kaden en houten beschoeiingen. Ook moest hij het toen nog handmatige baggeren inplannen. Hij zou drie kinderen overleven en op 91-jarige leeftijd het huwelijk van een van zijn naar hem genoemde kleinzoons bijwonen, mijn overgrootvader Jakob of op zijn Huizers ‘Jawik’, die op 4 juli 1903 zijn ja-woord gaf aan Aaltje Brasser. Twee jaar later stierf de ex-havenmeester: ‘De heer Kos laat een Aartsvaderlijk geslacht na, te weten: 15 kinderen en behuwde kinderen, 90 kleinkinderen, 136 achterkleinkinderen en 5 achterachterkleinkinderen.’ In Huizen ging je toen niet dood, Jakob was ‘uit de tijd’ en werd door twee ‘kleejers’ afgelegd, mannen door mannen, vrouwen door vrouwen. De burensloten de luiken van het sterfhuis, die van de huizen van de naastefamilieleden gingen ook dicht. De aanspreker regelde het graf, de begrafenis, kist en condoleantie. Maar Huizers condoleerden eigenlijk niet, ze kwamen ‘kijken’; vandaar dat er in het deksel van de kist ter hoogte van het gezicht een houten schuifje zat.

Deze Jakob was volgens *De Gooi- en Eemlander* ‘een man van den ouderwetse stempel: ouderwets in kleding en leefwijze, ouderwets ook (maar in zeer goede betekenis) in handel en wandel. Een man, een man – een woord, een woord; die fikse leus van vroeger dagen bracht hij in toepassing: open en rondborstig, een man van onkreukbare trouw

en eerlijkheid; ijverig en nauwgezet in het betrachten van zijn plichten; een man met een gezonde levensbeschouwing, een opgeruimd humeur. Voor zijn talrijke nakomelingen een voorbeeld ter navolging. Huizen verliest in hem een zijner beste burgers.²

Nu zijn lijkredes meestal positief – over de doden niets dan goeds –, maar toch, dit is een heel fraaie omschrijving van de overledene. En het zal wel geklopt hebben, want een havenmeester moest in een openbare raadsvergadering een eed afleggen dat hij zijn plichten ‘trouw en ijverig zou waarnemen’. Bij wangedrag of achteloosheid kon de gemeenteraad hem ontslaan, dus Jakob deed zijn werk een kwart eeuw nogal goed. Bovendien waren de schippers en knechten én niet de gemakkelijksten én ze wisten dondersgoed dat de haven moest ‘lopen’, het ging om hun inkomsten en de eerlijke verdeling ervan. Toen Jakob in 1902 negentig werd, sprak het christelijk-historisch dagblad *De Nederlander* over zijn nauwkeurigheid en opgewektheid en hoe ‘deze bijzondere man nog zijn dagelijkse plichten’ vervulde, ook al had de gemeenteraad een adjunct-havenmeester aangesteld voor het moeilijke en zware werk. ‘Den ouden man’ genoot van ‘een heerlijke gezondheid, zowel naar het lichaam als naar den geest’. De ‘bewijzen van belangstelling’ waren talrijk, ‘niet alleen van zijn familie (hij heeft ongeveer 150 kinderen en kleinkinderen), maar ook van vrienden en kennissen door geheel Nederland’.³

De belangstelling voor Jakobs teraardebestelling was ook groot, het was op vrijdag 29 december 1905 zeker geen ‘hondenbegrafenis’, zoals Huizers slecht bezochte begrafenissen noemden. Meer dan tweehonderd mensen volgden zijn baar, onder wie vrouwen in huiken of regenkleden, een grote zwarte doek die over het hoofd werd gedragen en onder de kin vastgehouden. Vrouwen gaven namelijk het leven door, ze moesten zich onttrekken aan de ziel van de overledene, dus moesten ze onzichtbaar zijn. De stoet ging van Jakobs huis aan de haven naar de Oude Begraafplaats, in de volksmond het Visserskerkhof genoemd, vanwege het hoge aantal begraven bottervissers. Het overlijden van de tot dan toe oudste ingezetene van Huizen en oudste ambtenaar van Nederland sloot de bloeiperiode van de Huizer visserij af en luidde het verval in. Jakob had dat vlak voor zijn dood al voorspeld: die Afsluitdijk zou er een keer komen.

Wie zich daar nog geen zorgen over maakte, was Cornelis Gooijer, mijn betovergrootvader aan vaderskant. Er waren zo veel plannen voor

de afsluiting van de Zuiderzee verschenen en verdwenen, hij zag het niet gebeuren. Voorlopig gaf de zee nog genoeg, al zag hij ook dat er steeds kleinere vangsten binnengehaald werden. De Huizer visventer, getrouwd met Zwaantje Bos, ging lange tijd een of twee keer per week met de stoomtram – vanwege de vele soms dodelijke aanrijdingen de Gooische Moordenaar genoemd – naar station Naarden-Bussum en vandaar met de trein naar Amsterdam. En dat was niet de enige bestemming, soms doken Huizer venters diep Europa in, tot aan Warschau: ‘Men moge het geloven of niet, het was zo. De Huizer met vis of kaas was een Europeaan in de beslotenheid van het oude Gooi. Hij verhuisde niet, maar reisde, omdat de vrouwen wilden blijven waar ze waren, in de besloten, gekende en naar kerk vertrouwde gemeenschap. Een Huizer van toen was en bleef een Huizer, met naam en bijnaam’, schrijft A.C.J. de Vrankrijker, een bekende ‘Gooise’ geschiedkundige.⁴

Cornelis was de zoon van visventer Gosen Gooijer en Kniertje Bakker. De visventerfamilie kende havenmeester Kos en zijn zonen en dochters goed, net als alle andere collega’s of mensen die in neringen eromheen werkten. De vissers en visventers woonden in kleine huizen dicht op elkaar in de vissersbuurt, met straatnamen als Schippersstraat, Vissersstraat, Zeeweg en Hellingstraat. Een helling was een scheepswerf, waar de nieuwe of gerepareerde botters vanaf liepen. De eigenaren van de ‘hangen’ – visrokerijen werden vanwege de aan spieën hangende vis hangen genoemd – konden door hun goede omzetten grotere huizen laten bouwen, vaak met langwerpige ramen in de topgevel en een zolder voor de winterse opslag van netten, masten en zeilen. De boeren woonden in lange boerderijen met een stenen gevel, kleine ramen en lage zijdeuren. Er was lange tijd geen onderscheid tussen het woongedeelte en de stal of achterdeel, daar kwam een eind aan toen de meeste boeren een brandmuur lieten metselen. Daarna kwamen er enkele aparte vertrekken bij, speel- of karnruimtes en slaapkamers. Op de schrale en moeilijk te bewerken zandgronden groeide boekweit, eigenlijk geen graan. Van het meel kon je pannenkoeken bakken of pap maken. Paarden kregen de korrels, varkens de zemelen en het kaf. Ondanks de komst van kunstmest verdween de akkerbouw naar de achtergrond, de veehouderij was het belangrijkste, ook vanwege de hoge prijzen voor vlees en zuivel.

Vrijwel alle Huizers waren streng protestants, ze gingen op zondag twee keer naar de Nederlandse Hervormde Oude Kerk, gelegen tussen de Havenstraat en de Kerkstraat. Tijdens de middagdienst vielen de meeste vissers in slaap, vermoeid als ze waren van het lang op zee zijn en de netten binnenhalen, de vis schoonmaken, zouten. Na afloop liepen ze zwiingend naar hun door hagen omheinde huizen, eerst over de enige bestrate weg, daarna over de vele zandwegen. De vrouwen en meisjes wandelden ‘(...) vier of vijf strak tegen elkaar op een rijtje, allemaal precies hetzelfde gekleed, zwevend van gang, heupwiegend, lichtelijk voorover, dat was een wonder plezierig en fraai gezicht. Niet gracielijk en schoon, maar echt aardig, prettig en fris waren vroeger de Huizerinnetjes (...) De jongens en mannen waren op straat al even langzaam en slepend van gang als de vrouwen en over het algemeen fors en zwaar gebouwd. Van het Gooi waren zij de flinkste typen,’ aldus schrijver Jan Boerhout, van origine banketbakker en ook raadslid van de gemeente Hilversum.⁵

Er was nog iets wat de Huizers gemeen hadden, ook met de inwoners van de Gooise dorpen Bussum, Blaricum, Hilversum en Laren en de stad Naarden. De mannen waren erfgooiers, de benaming van een Gooise boer of veehouder die gebruiksrechten had op gemeenschappelijke landbouwgronden als weilanden, heiden, bossen en veengebieden. Die gebruiksrechten stamden uit de tiende eeuw, toen Nardinculant (de oude naam van Gooiland) behoorde tot het goederenbezit van het stift Hoog-Elten, gewijd aan Sint-Vitus. In de streek tussen de rivieren Vecht en Eem leefden horige, onvrije Gooise boeren die beschikten over een boerenhoeve. Ze werkten op het land, moesten arbeidsdiensten verrichten en belastingen in natura aan Elten afstaan. In ruil kregen ze die gebruiksrechten op de ‘gemene’ gronden. Het gebruiksrecht erfde over van vader op zoon, ‘man uit man geboren’, vandaar *erfgooiers*. Vrouwen maakten wel deel uit van de *common* of erfgooiersgemeenschap. Ze werkten zij aan zij met hun mannen, vaders en broers, leverden ‘mankracht’. Ze melkten, sponnen, raapten plaggen of ‘lazen keen’, het verzamelen van boom- en wortelresten in de venen. En zonder vrouwen waren er sowieso geen erfgooiers.

Maar het was niet de bedoeling dat iedere erfgooiër in dezelfde mate van het collectieve areaal gebruik zou maken. Dat zou leiden tot overbelasting en uitputting van de landbouwgronden. Daarom bepaal-

den ze onderling wie zich erfgooiër mocht noemen – ook om mensen van buiten het Gooi buiten te sluiten – en welke gebruiksvoorwaarden er waren. De regels stonden zwart op wit in schaarbrieven, genoemd naar het belangrijkste gebruiksrecht, het laten grazen of ‘scharen’ van rundvee en paarden op de ‘meenten’ of weilanden. Een erfgooiër die meerderjarig en gehuwd was, over een boerderij en akkerland beschikte en koeien, ossen en/of paarden op stal had, kon zijn gebruiksrecht benutten. Deze voorwaarden waren dermate zwaar, dat steeds maar één mannelijke telg uit één gezin volledig gebruiksrecht had. Eerst de vaders, daarna de oudste zonen en zo verder. Het aantal erfgooiërs dat het gebruiksrecht benutte, bleef op die manier beperkt. Dit verklaart het onderscheid in scharende en niet-scharende erfgooiërs, ofwel boeren versus niet-boeren, hoewel jongere broers vaak bij hun oudste broer bleven wonen. Veel niet-boeren zochten de zee op, dé reden dat Huizen in de negentiende eeuw veranderde in een vissersdorp. Net als in andere dorpen nam de bevolking toe, maar oude gewoonten en regels bleven overeind. Er kwamen dus steeds meer niet-scharenden bij, in tegenstelling tot het aantal scharende erfgooiërs, dat bleef hangen op een paar honderd. En hoe meer niet-scharenden, des te meer vissers.

En toen liep de zee leeg, al decennia voordat de Wieringse Grietje Bosker haar rokken optilde tot hoger dan haar molton onderbroek en op blote voeten als eerste over de modderige maar dichte Afsluitdijk liep.⁶ De slechte vangsten werkten door op iedereen die in de haven werkte, of ze nu visser, venter, afslager of nettenboeter waren. Zowel mijn overgrootvader Jakob Kos als betoovergrootvader Cornelis Gooijer nam een drastisch besluit. Terwijl de eerste besloot zijn botter HZ 64 te verkopen, hij kreeg er toen nog goed geld voor, vertrok de tweede met zijn gezin naar een klein dijkdorp, vlak bij Amsterdam.

Naar Amsterdam

‘Verhip nou, flapt tante Daatje d’r uit, dat zijn nou precies hoedjes voor van die Huizer visboeren!’

– Theo Thijssen, *Het taaie ongerief*, p. 53

Ik heb Duitse opa niet gekend. Ik zat als kleuter een keer op zijn schoot, maar daar herinner ik me niets van. Er zijn gelukkig foto’s. Duitse opa met een sigaar in zijn mond. Hij zit in een pretparkbootje met Leo, toen een jaar of vijf. Duitse oma die de benen strekt na een lange autorit met de luxe Volkswagen. Duitse oma die een speelgoedhondje uitlaat, ja, een speelgoedhondje. Duitse oma op een strandbankje met een boek. Duitse opa en oma poserend voor een bestelbus. Duitse opa en oma aan het bier.

Er zijn ook vooroorlogse foto’s. Op eentje uit circa 1916, gemaakt door ‘Gebr. Van Leeuwen. Atelier voor Portretvergrotingen’ aan de Plantage Muidergracht 19, staan vier mensen. Links een geüniformeerde soldaat. Rechts een man in pak. Hij draagt een bolhoed, heeft een lichte snor. Links zit een vrouw met een hoedje op. De vrouw rechts draagt een nette japon, op haar hoedje prijken struisveren. Die vrouw lijkt sprekend op mijn oma Willy. Dat moet mijn overgrootmoeder zijn, de eerste vrouw van Gijsbert, de man met de bolhoed. Hannie: ‘Links staan Gosen Gooijer en zijn vrouw Cornelia.’ Op de achterkant staat ‘juffr alleen’, ‘geheel’ en ‘lijst zwartgoud, Rembrandt’, maar alleen het groepsportret is bewaard gebleven.

Gosen was de oudste broer van Gijsbert. Hij begon in 1912 met zijn militaire dienst en zwaaide na afloop ervan niet af vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De militieplichtigen bleven net

Duitse opa met Leo Gooijer in een bootje, pretpark Oud-Valkeveen, circa 1953.

Duitse opa en oma voor de autobus; Cor zit achter het stuur, circa 1960.

Margarethe laat een speelgoedhondje uit, circa 1955.

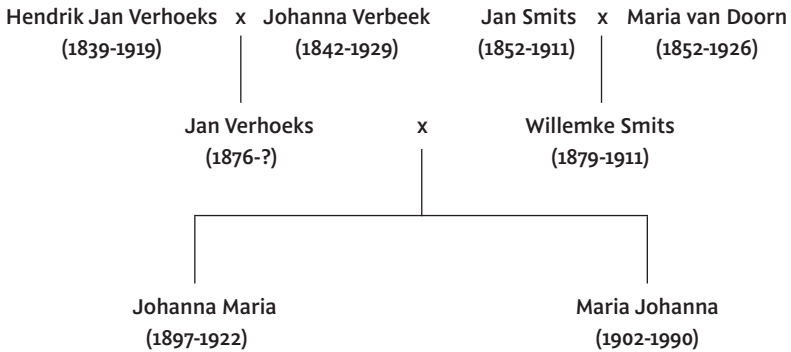
Staan: Gosen Gooijer (l),
Gijsbert Gooijer (r)
Zittend: Cornelia Eller,
Johanna Maria Verhoeks
(r), circa 1916.

zo lang in dienst totdat het oorlogsgevaar was geweken. Geen punt, de oorlog zou toch binnen een jaar afgelopen zijn, sommigen dachten dat het aankomende najaarsoffensief het sluitstuk zou zijn. Pats. Boem. Klaar. Niet dus. De Nederlandse regering verlengde steeds per halfjaar de dienstplicht voor de militie, Landweer en de Landstorm.¹ Gosen ging in augustus 1918 officieel over naar de Landweer, waarna hij besloot soldaat te blijven.

Als jongeman ziet Gijsbert er best goed uit. Zelfverzekerd, tegen het arrogante aan. Johanna Maria is geen mooie vrouw, charmant kun je haar ook niet noemen. Ze kijkt zoals haar oudste dochter later zou kijken, onverschillig, alsof ze nergens zin in heeft, wat moet ik hier? Wanneer Gijsbert en Johanna Maria elkaar hebben ontmoet is onbekend, maar waar is zeker. Hoe kwamen een Huizer en een in Wadenoijen geboren jonge vrouw in de hoofdstad terecht?

De Betuwe, 17 maart 1897. Toch wat gespannen stonden mijn betovergrootvader Jan Verhoeks en betovergrootmoeder Willemke Smits voor

het altaar. De bruid was hoogzwanger en minderjarig want 18 jaar oud. Je werd toen op je 23ste meerderjarig. Er was dus toestemming van haar ouders nodig. Die kregen ze. Jan, de negende van de zestien kinderen van Hendrik Jan Verhoeks en Johanna Verbeek, overlegde een certificaat van voldoening: hij had aan zijn verplichtingen voor de Nationale Militie voldaan.

Een maand later kwam Johanna Maria ter wereld. Keurig voor de wet getrouwd verhuisden Jan en Willemke van Zoelen, van dorp Kapel-Avezaath, naar Tiel. Maar Willemke en Johanna Maria woonden tot eind mei bij de schoonouders van Jan in. Jan Smits en Maria Smits-Van Doorn hadden hem ervan overtuigd dat het beter was om hun dochter en kleindochter in huis te nemen totdat hij werk en een woning had gevonden. Jan had weliswaar vaak emplooi in de talloze beweidde boomgaarden in en rond Tiel, maar hij was kieskeurig als het op bazen aankwam. Hij hooide liever dan dat hij plukte, want de ‘boomgaard-lieden’ waren streng en hard voor hun dagloners en plukkers. Jan behoorde tot de grote groep landarbeiders die werkten voor een kleine groep grote boeren of soms een perceeltje huurden voor de teelt van aardappelen en suikerbiet.

Jan vond het wel mooi geweest met die boomgaardeigenaren en eigenlijk met alle landarbeid. Hij zocht ander en vast werk. Hij kreeg dat bij de Tielse Koninklijke Metaalwarenfabriek Daalderop aan De Binnenhoek 34, gevestigd in dezelfde straat waar hij een woning vond. Waarschijnlijk hoorde de huisvesting bij de arbeidsvoorwaarden. Zijn vrouw en dochter voegden zich na anderhalve week bij hem. De fabriek

VERRAAD EN VERZET

Toen de Duitsers in 1940 Nederland binnenvielen dook NSB-leider en landverrader Anton Mussert onder bij zijn trouwe kameraad Gijsbert Gooijer in Huizen. Na de Nederlandse capitulatie kwam Mussert tevoorschijn en wierp hij zichzelf op als vertegenwoordiger van het Nederlandse volk.

Anton Kos kwam er in 2020 achter dat Gooijer zijn overgrootvader was. Ook kwam hij erachter dat de twee oudste kinderen van Gooijer in de Tweede Wereldoorlog Joodse onderduikers hadden en in het verzet zaten, terwijl een derde kind als Waffen-ss'er bewaker was in Kamp Vught en in Rusland vocht en een vierde kind vrijwillig aardappels schildte in een Duits dwangarbeiderskamp. Wat volgde voor Kos was een uitgebreid onderzoek naar de geschiedenis van zijn familie en de onderduik van Mussert, waarbij elk antwoord weer nieuwe vragen oproep. Met distantie en een historische blik bekijkt hij de 'goede' én de 'foute' kant van één Huizer familie. *De hooiberg van Mussert* is het resultaat.

ANTON KOS is historicus, tekstschrijver, redacteur en conservator. Hij schreef onder meer *Van marken tot meenten* (een geschiedenis van de erfgooiers), de *Historische atlas van Hilversum* en *Een eeuw Radio Holland 1916-2016*.

Uitgeverij Omniboek

NUR 689

www.omniboek.nl

